

Золотарьова О.В.,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів та обліку,
Дніпровський державний технічний університет

Лола І.В., Біленко Т.Є.
магістранти,
Дніпровський державний технічний університет

Zolotaryova Olga,
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Finance and Accounting,
Dniprovsk State Technical University

Lola Ilya, Bilenko Tatyana,
Graduate Students of the Department of Finance and Accounting,
Dniprovsk State Technical University

ПРОБЛЕМНІ КРЕДИТИ: СУТНІСТЬ, ЧИННИКИ ПОЯВИ В КРЕДИТНОМУ ПОРТФЕЛІ ТА УПРАВЛІННЯ

Золотарьова О.В., Лола І.В., Біленко Т.Є. Проблемні кредити: сутність, чинники появи в кредитному портфелі та управління. Ефективне управління проблемними кредитами є обов'язковою умовою збереження фінансової стабільності банків. тому для подолання наслідків кризових явищ у банківській системі України вкрай необхідні поліпшення систем корпоративного ризик-менеджменту банків з урахуванням уроків кризи та запозичення кризового зарубіжного досвіду у сферу управління проблемними кредитами для відновлення ефективного кредитування суб'єктів економічної діяльності й населення. Отже, особливо актуальними є проблеми побудови ефективної системи управління проблемними кредитами, пошуку шляхів удосконалення роботи з проблемною заборгованістю, розроблення нових методів її погашення з метою мінімізації втрат банку. У статті визначено економічну сутність та складові елементи проблемних кредитів, розглянуто передумови та чинники виникнення проблемних позик в кредитному портфелі банку, виділено головні елементи системи управління проблемними кредитами банку.

Ключові слова: проблемні кредити, банк, кредитний портфель, чинники, заборгованість, управління.

Золотарева А.В., Лола И.В., Биленко Т.Е. Проблемные кредиты: сущность, факторы появления в кредитном портфеле и управление. Эффективное управление проблемными кредитами является обязательным условием сохранения финансовой стабильности банков, поэтому для преодоления последствий кризисных явлений в банковской системе Украины крайне необходимо улучшение систем корпоративного риск-менеджмента банков с учетом уроков кризиса и заимствования кризисного зарубежного опыта в сфере управления проблемными кредитами для восстановления эффективного кредитования субъектов экономической деятельности и населения. Итак, особенно актуальными являются проблемы построения эффективной системы управления проблемными кредитами, поиска путей совершенствования работы с проблемной задолженностью, разработки новых методов ее погашения для минимизации потерь банка. В статье определены экономическая сущность и составляющие элементы проблемных кредитов, рассмотрены предпосылки и факторы возникновения проблемных займов в кредитном портфеле банка, выделены основные элементы системы управления проблемными кредитами банка.

Ключевые слова: проблемные кредиты, банк, кредитный портфель, факторы, задолженность, управление.

Zolotaryova Olga, Lola Ilya, Bilenko Tatyana. Problem loans: the nature, factors of occurrence in the loan portfolio and management. Effective management of problem loans is a prerequisite for maintaining the financial stability of banks. As actual reality shows, the growth of problem loans in the total portfolio of the banking system leads to an increase in non-working assets, greatly reduces the possibility of financing the national economy. Indicators of problem loans in the banking system of Ukraine exceed the level of similar indicators of banking systems of developed countries. Accordingly, a sufficiently high level of problem loans creates some difficulties for banks, namely, a lack of income, a breach of scheduled repayment of placed assets, financial expenses for legal proceedings and the formation of reserves, as well as losses that arise from non-repayment of loans. It should be emphasized that problem loans in the bank do not arise suddenly, this is preceded by certain factors, the very category of "problem loan" requires a complex of measures to repay loans in order to eliminate possible economic losses of the bank. The problem loans management system should be regularly monitored and transformed according to the current

state of the loan portfolio. The task of management in the management of problem loans is to minimize losses on bank lending operations through an appropriate management system. Therefore, in order to overcome the consequences of crisis phenomena in the banking system of Ukraine, it is extremely necessary to improve the systems of corporate risk-management of banks taking into account the lessons of the crisis and borrowing crisis foreign experience in the area of problem loans management in order to restore effective lending to economic entities and the population. Therefore, the problem of building an effective system for managing problem loans, seeking ways to improve work with problem debts, and developing new methods for its repayment in order to minimize bank losses is particularly relevant. The article defines the economic essence and components of the problem loans, considers the prerequisites and factors of the emergence of problem loans in the bank's loan portfolio, identifies the main elements of the system for managing the problem loans of the bank.

Key words: problem loans, bank, loan portfolio, factors, indebtedness, management.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Для забезпечення максимального рівня дохідності кредитного портфеля банки мають здійснювати регулярний моніторинг його стану і постійно відстежувати сигнали, які свідчать про виникнення можливих ускладнень із погашенням відсотків або заборгованості за кредитом із боку позичальників у встановлений строк. Належним чином організована робота з кредитного моніторингу дає можливість своєчасно виявити сигнали про виникнення проблем із погашенням заборгованості за кредитом і вжити відповідних заходів, спрямованих на мінімізацію втрат банку. Але незалежно від рівня організації кредитного моніторингу та ефективності методів управління кредитним портфелем усі банки так чи інакше стикаються з проблемою неповернення кредитів.

Таким чином, на сучасному етапі однією з найгостріших проблем функціонування банківської системи України є побудова обґрунтованої системи управління проблемними кредитами, оскільки високий рівень боргу, недосконале управління кредитними ризиками в банківських установах, суттєве погіршення якості кредитних портфелів не тільки ускладнює подальшу кредитну діяльність банку, а й негативно впливає на міжнародний імідж усієї банківської системи.

Огляд (аналіз) останніх досліджень і публікацій з цієї проблеми, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Категоріальній визначеності поняття «проблемні кредити» та дослідженню принципів їх управління приділяють увагу у своїх працях такі науковці: О.С. Бажанов [1], Т.М. Болгар [2], Л.А. Бондаренко [3], І.О. Голосенін [4], М.І. Крупка [5], О.О. Коць [6], Ю.І. Осечко [7], А.В. Олійник [8], Л.О. Примостка [9], П.М. Чуб [10], О.Р. Яременко [11] та ін. Вони обґрунтовують необхідність ретельного вивчення особливостей побудови систем управління проблемними кредитами банку, пошуку ефективного інструментарію мінімізації втрат під час здійснення кредитних операцій. Однак наявні підходи потребують систематизації та адаптації до сучасних умов функціонування банківської системи та окремих банківських установ.

Формулювання завдання дослідження. Мета статті – визначити економічну сутність і різновиди проблемних кредитів, чинники їх появи в кредитному портфелі банку та основні елементи системи управління проблемними кредитами.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових

результатів. Перш за все доцільно розглянути існуючі підходи до визначення сутності проблемних кредитів. Глибше розкрити зміст поняття «проблемного кредиту» можна через аналіз його окремих складників. Так, слово «актив» (від латинського «діяльний») являє собою сукупність майна та грошових коштів, які належать підприємству, фірмі (будівлі, споруди, автомобілі й обладнання, матеріальні запаси, банківські вклади, цінні папери, патенти, авторські права, в які вкладені кошти власників, власність, що має грошову оцінку). «Проблема» (з грецької – перепона, завдання) у широкому значенні – складне теоретичне чи практичне питання, яке потребує вивчення, розв'язання; у науці – це протиріччя, яке виникає за наявності протилежних позицій під час пояснення якихось явищ, об'єктів, процесів, що потребує адекватної теорії для його розв'язання [12].

На думку Т. Коха, кредити вважаються проблемними, коли вони не погашаються відповідно до умов первинної угоди або інших прийнятих способів [1, с. 128]. Ч. Войфел вважає, що проблемний кредит – це кредит, для погашення якого у позичальника немає фінансових можливостей [1, с. 129].

На думку значної кількості вітчизняних авторів, проблемний кредит – це кредит, за яким своєчасно не проведені один чи кілька платежів, значно знизилася ринкова вартість забезпечення, виникли обставини, які дають змогу банку мати сумнів щодо повернення кредиту [2, с. 143; 7, с. 35; 9, с. 192]. Тобто у разі відхилення від терміну повернення, обумовленого в кредитному договорі, чи запланованого графіка погашення по кредиту, а також у разі інших негативних змін у стані позичальника пропонується переводити кредит у розряд проблемних.

О.С. Бажанов стверджує, що проблемний кредит – це кредит, наданий банком позичальнику, стосовно якого, на думку кредитного органу банку, існує суттєвий ризик невиконання або сумнівні стосовно виконання ним прийнятого на себе зобов'язання внаслідок дії економічних, юридичних та соціальних чинників, у результаті чого робота з його повернення потребує здійснення низки заходів [1, с. 130].

Цікавим є авторський підхід до тлумачення цієї категорії О.О. Коць, І.П. Ільчука, О.В. Карпів, які визначають проблемний кредит як економічні відносини між банком і позичальником, під час яких порушується принцип поверненості, а саме порушення цього принципу кредитування зумовлює виникнення потреби щодо вжиття заходів організаційного та адміністративно-правового характеру задля повернення

суми кредиту, нарахованих процентів, а також витрат банку на вжиття додаткових заходів щодо повернення наданих у кредит коштів [6, с. 809].

У сучасній банківській практиці досить часто до проблемних кредитів відносять «недіючі» або прострочені кредити незалежно від ступеня ризику, а також кредити, за якими обліковуються прострочені, сумнівні, безнадійні або несплачені доходи незалежно від їх категорії ризику [13]. Проте фактично до проблемних кредитів відносять виключно суму прострочених платежів за кредитом згідно з даними бухгалтерської звітності, а не загальний обсяг кредитів, за якими є прострочення.

Міжнародний валютний фонд рекомендує тривірневу класифікацію з виділенням категорій: а) кредити, що викликають побоювання (нестандартні), «наявна можливість збитків банку», «неадекватна сила позичальника»; б) сумнівні кредити з погляду стягнення або повернення всієї суми через ліквідацію; ймовірність збитків надзвичайно висока; в) збиткові кредити, які не мають ринкової вартості [14].

На нашу думку, проблемний кредит – це кредит, за яким встановлено ознаки проблемності повернення, тобто є значні порушення строків зобов'язань перед банком, своєчасно не проведені один чи кілька платежів, спостерігається втрата якості чи вартості забезпечення, виникли ознаки погіршення фінансового стану у позичальника або наявна негативна інформація про його нездатність виконати свої зобов'язання та інші обставини, які дають змогу банку мати сумнів щодо повернення кредиту та потребують ужиття комплексу заходів. Відповідно, ми розглядаємо проблемні кредити у взаємозв'язку із симптомами або ознаками їх появи та акцентуємо увагу на важливості негайного й обов'язкового втручання менеджменту у цей процес.

Отже, не можна заперечити той факт, що проблемні кредити здебільшого не виникають зненацька. Існує багато попереджень, які свідчать про те, що фінансовий стан позичальника погіршується, що наданий йому кредит може бути не повернений у визначений строк, або зовсім не повернений. Ці попередження працівник банку повинен уміти вчасно розпізнавати. Досвідчений працівник банку може ще на ранній стадії помітити ознаки процесу виникнення фінансових труднощів та вжити заходів щодо виправлення такої ситуації і захисту інтересів банку.

Серед головних ознак, які можуть свідчити про виникнення проблемної заборгованості, слід виділити: затримки у платежах позичальника за кредитом; несплату процентів чи неповернення основної суми заборгованості або її частини; несприятливу зміну вартості забезпечення кредиту; більш низькі, ніж передбачалося, надходження на рахунок позичальника; припинення контактів позичальника з банком; погіршення стану розвитку галузі; зміну вартості забезпечення; зменшення надходжень коштів на рахунок позичальника; втрату ринків збуту позичальником; втрату постачальників, покупців; зміну керівництва позичальника; зміну сфери діяльності позичальника; погіршення фінансового стану клієнта тощо; погіршення фінансових показників, що відображають фінансовий стан позичальника.

Важливим є також виділення чинників, які впливають на виникнення проблемних кредитів. За позицією У.В. Владичина, труднощі з погашення кредитів

можуть виникати з різних причин, найпоширенішими з яких є: помилки самого банку під час розгляду кредитної документації, оцінювання кредитоспроможності позичальника та розроблення умов кредитної угоди, недостатній подальший контроль; неефективна робота банків, що отримав кредит, проблеми, що не контролюються ні банком, ні позичальником [15, с. 108]. Він пропонує виділити зовнішні і внутрішні чинники, пов'язані з позичальником та кредитором. Схожі групи чинників виділяє і В.Я. Вовк [16, с. 58]. За підходом О.Є. Бажанова мають місце керовані чинники, які знаходяться в межах впливу банку, та некеровані – поза його впливом [1, с. 131].

На нашу думку, чинники, що призводять до виникнення проблемних кредитів, умовно можна згрупувати так: 1) екзогенні, або некеровані, на які банк не може впливати і має пристосовуватися: а) пов'язані із зовнішнім середовищем – погіршення макроекономічної кон'юнктури й ділової активності у галузях, де клієнтом здійснюються ділові операції, негативні (для боржника) зміни економічного законодавства й політичної ситуації; б) пов'язані з діяльністю позичальника – неякісний менеджмент, зниження якості продукції, прорахунки в маркетингу, послаблення контролю над станом фінансів, що виявляється у зростанні дебіторської заборгованості і невиробничих витрат; 2) ендогенні, або керовані, – відображають кредитну політику банку, невірна оцінка кредитоспроможності, кредитування інсайдерів та самокредитування, прагнення виконати план за будь-яку ціну, недостатня інформація щодо кредитної справи, покладання на усну інформацію позичальника, відсутність регулярного кредитного моніторингу, надання спекулятивних кредитів, надання кредитів без забезпечення або під неліквідну заставу, відсутність перевірки гарантів та поручителів, видача кредитів на погашення інших, надання значних сум одному позичальнику, сфері діяльності [9, с. 102].

Як свідчить практика, велика кількість проблемних кредитів призводить до падіння довіри до банку з боку вкладників та акціонерів, виникнення проблем із платоспроможністю та ліквідністю, погіршення репутації банку. Відповідно, проблемний кредит вимагає проведення комплексу заходів організаційного та адміністративно-правового характеру щодо повернення кредитних коштів для усунення можливих збитків банку. У кожному банку має бути розроблений свій комплекс заходів, що застосовується по відношенню до кожної категорії проблемних кредитів, відпрацьовані алгоритми взаємодії підрозділів у разі появи тих чи інших ознак, варіанти поведінки залежно від ступеня ефективності застосовуваних заходів.

Завдання менеджменту під час управління проблемними кредитами полягає у мінімізації збитків за кредитними операціями банку за допомогою відповідної системи управління [17, с. 25]. На нашу думку, система управління проблемними кредитами – це поєднання організації управління, механізму управління, об'єкта та суб'єкта управління. Суб'єктами управління процесом повернення проблемних кредитів банку є підрозділи банку та відповідальні працівники. Об'єктом управління проблемними кредитами банку є внутрішні чинники появи проблемних кредитів.

Схематично процес управління проблемними кредитами представлено на рис. 1.

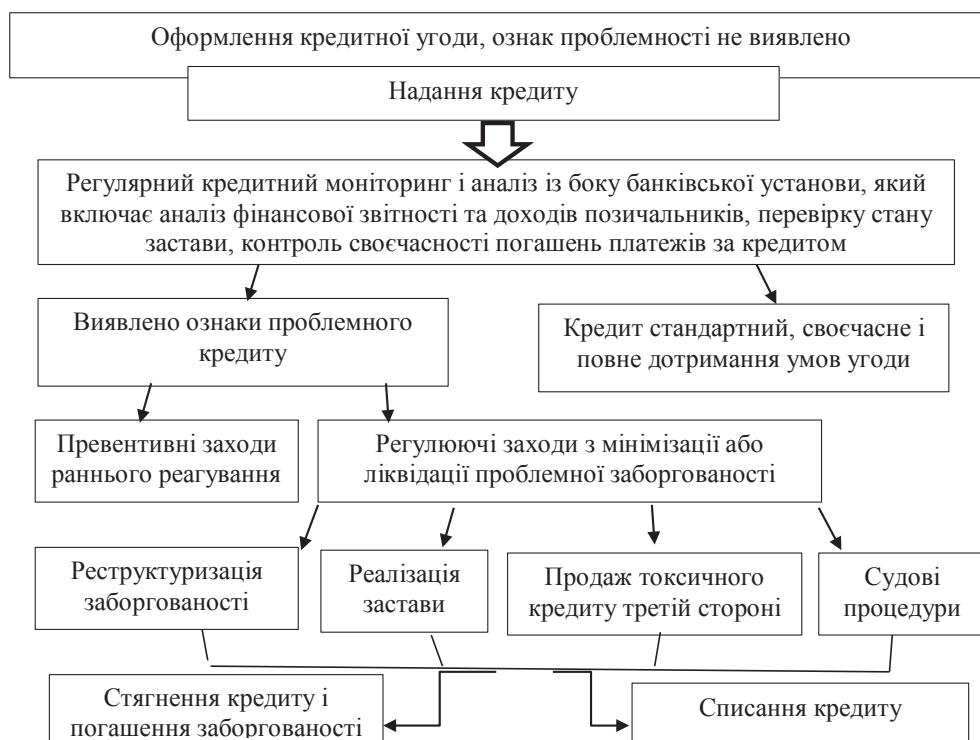

Рис. 1. Схема процесу управління проблемними кредитами в банку

На нашу думку, головними напрямками вдосконалення діючої у вітчизняних банках системи управління проблемними кредитами мають бути такі: по-перше, необхідно розвивати методичне забезпечення управління проблемними кредитами банку; по-друге, необхідно впроваджувати модель оцінки вартості проблемних кредитів у банку для прийняття рішення про подальшу роботу з проблемними кредитами та прогнозування їхньої частки в кредитному портфелі банку; по-третє, розробляти адресні шляхи мінімізації кредитних ризиків для зниження втрат банку; по-четверте, активніше звертатися до запозичення зарубіжного досвіду управління проблемними кредитами.

Отже, з усього вищенаведеного можна зробити висновок, що проблемні кредити в банку не виника-

ють несподівано, цьому передують визначені чинники, сама ж категорія проблемного кредиту вимагає проведення комплексу заходів щодо повернення кредитних коштів для усунення можливих економічних збитків банку. Система управління проблемними кредитами має підлягати регулярному моніторингу та трансформуватися відповідно до поточного стану кредитного портфеля.

Дані, які характеризують динаміку активів та обсягів кредитування комерційних банків України в 2008-2019 рр., наведено в табл. 1 [18].

Із табл. 1 видно, що з 01.01.2008 по 01.01.2019, тобто за 12 років, активи банків у цілому зросли на 761 368 млн. грн, або в 2,27 рази, обсяг кредитного портфеля у цілому збільшився за цей період на

Таблиця 1

Динаміка кредитування комерційних банків України в 2008-2019 рр., млн грн

Період	Активи (усього)	Надані кредити	Кредити суб'єктам господарювання	Кредити фізичним особам	Резерви за активними операціями банків
на 1.01.2008	599396	485368	276184	153633	20188
на 1.01.2009	926086	792244	472584	268857	48409
на 1.01.2010	880302	747348	474991	222538	122433
на 1.01.2011	942088	755030	508288	186540	148839
на 1.01.2012	1054280	825320	580907	174650	157907
на 1.01.2013	1127192	815327	609202	161775	141319
на 1.01.2014	1278095	911402	698777	167773	131252
на 1.01.2015	1316852	1006358	802582	179040	204931
на 1.01.2016	1254385	1009768	830632	175711	321303
на 1.01.2017	1256299	1005923	847092	157385	484383
на 1.01.2018	1336358	1042798	870302	170938	516985
на 1.01.2019	1360764	1118618	919054	196634	555871
Відхилення абс.	761368	633250	642870	43001	535683
Відхилення відн.	2,27	2,30	3,33	1,28	27,53

633 250 млн. грн, або в 2,30 рази. Кредити фізичним особам збільшилися на 43 001 млн. грн, або в 1,28 рази, а суб'єктам господарювання – на 642 870 млн. грн, або в 3,33 рази. Таким чином, кредити суб'єктам господарювання зростали більш швидкими темпами порівняно з населенням. Причому вони за своїм обсягом перевищували величину кредитів фізичним особам у середньому в 15 разів.

Структура кредитних вкладень комерційних банків залежно від сфери надання дає змогу стверджувати, що нині найбільш популярним є кредитування торгово-посередницької діяльності, легкої та харчової промисловості.

Запровадження Постанови № 351 та перехід банківської системи на міжнародну практику визначення non-performing exposures/loans (NPE/NPL) дали змогу оцінити реальний рівень непрацюючих кредитів в Україні [19]. Зокрема, недійсними визнаються кредити з простроченням платежу понад 90 днів (30 для банків) або за якими погашення боргу мало ймовірно без справляння забезпечення. Непрацюючими є кредити, за якими відбулася подія дефолту. Дефолт визначається фактом прострочення платежу за активом понад 90 днів (30 для банків-боржників) або тоді, коли вчасне погашення боргу позичальником є мало ймовірним без стягнення забезпечення.

Їхня частка виявилася найбільшою у світовій практиці за всю історію спостережень, оскільки вони останніми роками перевищували 50% портфеля (рис. 2) [18].

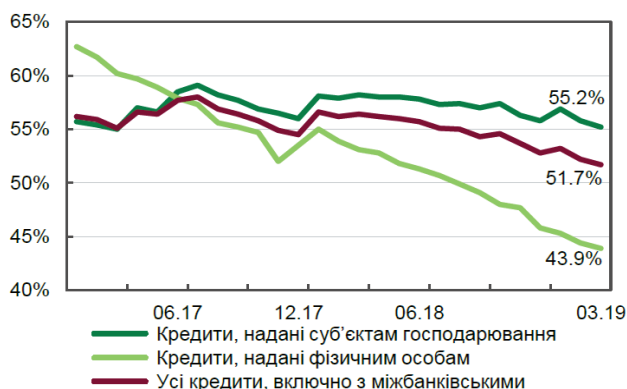

Рис. 2. Динаміка питомої ваги непрацюючих кредитів в Україні в 2017-2019 рр.

Основними причинами зростання частки проблемних або непрацюючих кредитів та стримування кредитування економіки в Україні є такі: посилення інфляційних і девальваційних очікувань, що зумовлює зменшення кількості платоспроможних позичальників;

нестача кредитних ресурсів через слабку внутрішню ресурсну базу; недосконалість методів управління кредитними ризиками та механізмів повернення кредитів неплатоспроможними позичальниками, а також проблеми з реалізацією заставленого майна чи неможливістю реалізувати інші форми заставного забезпечення банківських позик, що призводить до зниження якості наявних активів та до збільшення обсягів і частки проблемних кредитів; незадовільний рівень захисту прав кредиторів і позичальників; економічна та політична ситуація в країні, а також інші форс-мажорні обставини, через які позичальник не в змозі згенерувати достатній грошовий потік для покриття кредиту; низька ринкова вартість або недостатня ліквідність заставного майна в разі неповернення кредиту; неграмотне управління фінансовою діяльністю позичальника, що призводить до непередбачених збитків.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Сьогодні кредитна діяльність кожного комерційного банку, як ми вважаємо, повинна бути спрямована на подолання та зниження гостроти економічної та політичної кризи, нівелювання її руйнівного впливу як на економіку в цілому, так і на банківську систему. Для цього необхідне підтримання доступу банківських установ до джерел фінансування, що є ключовою умовою пом'якшення наслідків фінансової кризи. Крім того, НБУ повинен своєчасно застосовувати різноманітні механізми «кредитування надзвичайного стану» і виконувати для банків роль кредитора «останньої інстанції», що компенсуватиме їм вплив внутрішніх депозитів і припинення зовнішнього фінансування. Поєднання цих заходів на макроекономічному рівні та нові підходи до змісту, спрямованості механізму реалізації кредитної діяльності кожною банківською установою дадуть змогу сприяти найскорішому подоланню кризових явищ та поверненню банківської системи України на шлях стабільного, а потім і динамічного розвитку.

З іншого боку, вкрай необхідним на рівні кожного банківського співробітника, передусім кредитного інспектора, є не просто формальне ставлення до оцінки кредитоспроможності позичальників і процесу кредитування у цілому, намагання підвищити рівень бонусів та відсоток виконання плану з кредитних операцій, а кваліфікована діагностика ознак проблемних кредитів, своєчасне виявлення підвищеного рівня кредитних ризиків і вжиття як превентивних заходів, так і оперативне застосування дієвих методів із мінімізації та ліквідації виявленої проблемної заборгованості з урахуванням провідного зарубіжного досвіду.

Список використаних джерел:

1. Бажанов О.Є. Характеристика передумов виникнення проблемної заборгованості банків. *Економіка сьогодні: актуальні питання та перспективи*. 2012. № 1. С. 128-135.
2. Болгар Т.М. Проблемні кредити у банківській діяльності в умовах фінансової кризи : монографія / за ред. Т.М. Болгар. Кременчук : ПП Щербатих О.В., 2013. 372 с.
3. Бондаренко Л.А., Стародубцева Т.В. Оцінка портфеля проблемних кредитів комерційних банків України в контексті забезпечення стабільності банківської системи. *Вісник Університету банківської справи Національного банку України*. 2014. № 2. С. 169-172.
4. Голосенін І.О. Уніфікація підходів до тлумачення проблемних кредитів. *Збірник наукових праць Національного університету Державної податкової служби України*. 2016. № 1. С. 18-29.
5. Крупка М.І., Баран О.Б. Економічна сутність проблемного кредиту у банківській діяльності. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2016. Вип. 26.2. С. 209-217.

6. Коць О.О., Ільчук П.Г., Карпів О.В. Сутність проблемних кредитів та управління ними. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. Вип. 22. С. 806–810. URL: <http://global-national.in.ua/archive/22-2018/152.pdf> (дата звернення: 10.06.2019).
7. Осечко Ю.І. Економічна сутність проблемних кредитів банку та їх класифікація. *Фінансовий простір*. 2016. № 1. С. 32-38.
8. Олійник А.В., Воловник І.В. Проблемні кредити та їх вплив на платоспроможність банків в Україні *Економіка і суспільство*. 2016. № 6. С. 300-307.
9. Фінансовий менеджмент у банку : підручник / за ред. Л.О. Примостки ; 3-є вид., доп. і перероб. Київ : КНЕУ, 2012. 338 с.
10. Чуб П.М., Ходакевич С.І. Проблемна кредитна заборгованість банків в Україні та світі. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 18. С. 41-46.
11. Яременко О.Р., Костильова О.М. Проблемні кредити банків: визначення сутності та тенденції їх розвитку в умовах банківської кризи. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 10. С. 900-905.
12. Економічна енциклопедія / за ред. С.В. Мочерного. Київ : Академія, 2001. Т. 2. 848 с.
13. Глосарій банківської термінології. Недіючі кредити. *Офіційний сайт Національного банку України*. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123459&cat_id=123218 (дата звернення: 05.06.2019).
14. Сайт Міжнародного валютного фонду. URL: <http://www.imf.org>. (дата звернення: 10.06.2019).
15. Владичин У.В. Банківське кредитування / за ред. У.В. Владичина. Київ : Атіка, 2008. 648 с.
16. Вовк В.Я., Хмеленко О.В. Кредитування і контроль : навчальний посібник. Київ : Знання, 2008. 463 с.
17. Банківський менеджмент: питання теорії та практики : монографія / за заг. ред. О.А. Криклій. Суми : УАБС НБУ, 2011. 152 с.
18. Показники банківської системи. *Офіційний сайт Національного банку України*. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593.
19. Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями : Постанова Правління Національного банку України від 30 червня 2016 р. № 351. URL: zakon.rada.gov.ua/go/v0351500-16.